

УДК [37.091.4Макаренко:37.013.42]:[37.015.31:377-053.67-056.2]

Т. Г. Соловйова

**ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ
А. С. МАКАРЕНКА У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ТРУДОВОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

Виховання молоді з особливими потребами завжди залишається актуальною проблемою у психолого-педагогічній науці і практиці. Це пов'язано зі зростанням числа людей, які мають вади розвитку та з постійними соціальними змінами у суспільстві в цілому. Будь-які зміни соціальної ситуації вимагають оновлених підходів до виховання, зокрема, виховання молоді з особливими потребами. Значна кількість досліджень у цьому напрямку присвячена проблемам адаптації, соціалізації та інтеграції людей з особливими потребами у суспільство. Втім, питання трудового виховання такої молоді часто залишається поза увагою науковців, що пов'язано, на нашу думку, з традиційним сприйняттям людини з особливими потребами саме як об'єкта соціальної допомоги та панування хибної суспільної думки про неможливість повноцінної праці для більшості людей з особливими потребами.

У питаннях трудового виховання важко переоцінити важливість педагогічної спадщини А. С. Макаренка – саме на основі його ідей, на нашу думку, можливо організувати або удосконалити процес трудового виховання молоді з особливими потребами. Метою даної статті є обґрунтування зазначеного твердження.

Постійне звертання до ідей А. С. Макаренка у педагогічній науці, їх вивчення та переосмислення обумовлюється тим, що педагогічна спадщина цього видатного педагога спирається на загальнолюдські основи, цінності [1, с. 47], тому вона і сьогодні не втрачає своєї актуальності та здатна до подальшого розвитку. Науковці сучасності звертаються до Макаренковських ідей при обґрунтуванні, розробці та впровадженні у практичну діяльність нових теорій виховання та соціалізації особистості. Особливо це стосується питань соціалізації засобами колективного виховання. Втім, традиційно ідеї А. С. Макаренка асоціюються з вирішенням проблем соціалізації людей без вад розвитку, з вихованням звичайних дитячих та молодіжних колективів.

Так, О. Л. Музика [2] підкреслює важливість педагогічної спадщини Макаренка для розвитку здібностей особистості. При цьому автор зауважує, що «... Макаренко випередив свій час, поклавши в основу розвитку особистості не індивідуальний розвиток, а створення такої ситуації, в якій цей індивідуальний розвиток був більш імовірний» [2, с. 18]. Крім того, привертається увага до відмінності сучасного підходу до розвитку здібностей, який ратує за їх спеціалізацію від підходу Макаренка, який передбачає створення умов для всебічного

розвитку особистості, тим самим формуючи потенціал загальних здібностей. Перекладаючи означену ідею у проблемне поле соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами, зазначимо, що всебічний розвиток здібностей людини-інваліда дозволить виявити схильності й можливості кожної з них, тим самим забезпечуючи максимальну можливість вибору та самореалізації.

О. В. Заславська [3] розглядає теорію А. С. Макаренка як особливий напрям у педагогічній науці. Автор називає його «Оптимістичною Педагогікою»...» [3, с. 26]. На нашу думку, оптимізму як раз і не вистачає при вихованні молоді з особливими потребами. Уся наукова спадщина Макаренка пронизана ідеєю навчання вихованців вмінню бути щасливими [2; 4; 5; 6], що при вихованні молоді з особливими потребами набуває особливого значення. О. Катагорова [4] розглядає особистість самого вихователя, його педагогічну культуру крізь призму ідей А. С. Макаренка. За цими ідеями, до змісту культури педагога входять, насамперед, загальнолюдські цінності – істина, любов, свобода тощо. На нашу думку, при організації процесу виховання, зокрема виховання молоді з особливими потребами, також принципового значення набуває особистість вихователя, його педагогічна і загальнолюдська культура.

Серед науковців, які приділяють увагу проблемам соціалізації молоді з особливими потребами С. Архипова, Г. Майборода [7], А. Гречишкіна [8], які пропонують вважати сприяння профорієнтації, профнавчання та працевлаштування важливими завданнями соціально-педагогічної роботи з дітьми і молоддю з особливими потребами. Втім, недостатньо розробленим залишається питання організації саме трудового виховання означеної категорії, яке є близьким, але не тотожним профорієнтаційній роботі. Крім того, вітчизняними науковцями не проводилося спеціального дослідження використання ідей А. С. Макаренка для організації процесу трудового виховання молоді з особливими потребами.

Загальновідомий факт, що людина з особливими потребами часто буває позбавлена саме можливості самореалізації через працю. Серед причин розрізнімо: об'єктивні – пов'язані зі станом здоров'я людини; слабким державно-правовим регулюванням питань зайнятості інвалідів; відсутністю на підприємствах спеціальних умов для роботи людини з особливими потребами; недосконалою профорієнтаційною роботою та суб'єктивні – пов'язані з небажанням керівництва підприємств влаштовувати на роботу людину «з проблемами» та небажання самої людини з особливими потребами працювати. Розглянемо детальніше ці причини крізь призму соціально-педагогічних ідей А. С. Макаренка.

Стан здоров'я людини безумовно визначає її здатність до праці взагалі. Ті чи інші вади розвитку (порушення зору, слуху, фізичні, інтелектуальні вади та ін.) значно звужують можливості реалізації людини у праці. Деякі патології (важкі, множинні психофізичні вади) унеможливають працю взагалі. Втім, за даними досліджень зарубіжних

вчених [9], людей, абсолютно нездатних до праці, не так багато. Більшість інвалідів за певних умов може і повинна бути залучена до праці. За ідеями А. С. Макаренка, саме праця може стати першоосновою реабілітації. Хоча у вченого йшлося, в першу чергу, про важких підлітків, на нашу думку, це цілком може бути застосовано й щодо людей з особливими потребами адже сутність самого процесу реабілітації єдина.

Цікавий досвід у цьому плані має ізраїльська організація Мільбат – центр допоміжних пристроїв і транспорту для інвалідів, заснований у 1981 році з метою підвищення рівня незалежності, покращання якості життя та сприяння інтеграції у суспільство людей з особливими потребами. В організації розробляються та реалізуються програми створення придатного і доступного технологічного середовища [9]. У Мільбаті разом із добровольцями/волонтерами – спеціалістами інженерної, електронної, медичної та інших галузей, працюють самі люди з особливими потребами, створюючи різноманітні пристрої, повністю адаптовані під конкретні потреби конкретних осіб. Активне залучення до сумісної праці самих споживачів даної продукції, дозволяє досягати величезних результатів як у плані унікальних технічних розробок, так і в плані соціальної реабілітації людини з особливими потребами, її повноцінної самореалізації завдяки праці.

Слабке державно-правове регулювання питань зайнятості інвалідів полягає у проблемах реалізації законодавчих актів щодо профнавчання та працевлаштування людей з особливими потребами. Так, держава зобов'язує всі підприємства виділити робочі місця для інвалідів, втім, виконання даного наказу не відстежується повною мірою. Відомо, що часто людям з особливими потребами пропонується символічне оформлення на роботу де-юре, за невелику платню (близько 150-200 гривень на місяць), але, де-факто, працює інша людина, яка і отримує основну частину заробітної плати. Подібна практика є згубною для вирішення проблеми зайнятості інвалідів. Вирішенням цієї проблеми мають займатися уряд, соціальні служби та правоохоронні органи.

Наступною причиною зниження можливостей для трудової самореалізації людини з особливими потребами є відсутність або недостатність на підприємствах спеціальних умов для роботи людини з вадами розвитку. З одного боку, ця причина зумовлюється все тими ж прогалинами у законодавстві, проблемами реалізації відповідних законопроектів, з другого – небажанням, невмінням або неможливістю керівництва підприємств створити умови для роботи інвалідів.

Недосконалість профорієнтаційної роботи серед інвалідів завершує ряд об'єктивних причин та полягає у тому, що профорієнтація часто стає формальним явищем через обмеженість вибору професій для людей з вадами розвитку. Профнавчання зазвичай обмежується наявністю тих чи інших спеціалізованих навчальних закладів, з небагатим переліком професій, доступних для інвалідів. І, хоча останнім часом цьому питанню

приділяється більше уваги [7; 8], фінансові труднощі на рівні держбюджету унеможливають швидке вирішення означеної проблеми.

До суб'єктивних причин позбавлення людини з особливими потребами можливостей самореалізації у праці відносимо ті, що пов'язані з небажанням керівництва підприємств влаштувати на роботу людину «з проблемами». І, хоча конституційно закріплено право будь-якої людини на працю, фактично реалізація цього права все ще дуже залежить від самого роботодавця. Прийом на роботу людини-інваліда, організація умов праці і робочого місця для неї пов'язані з певними труднощами, клопотом. Керівництво підприємства часто не готове вирішувати ці проблеми в силу багатьох причин, на яких ми не будемо зупинятися у даній статті. Зазначимо лише, що частина цих причин прямо пов'язана із традиційно байдужим ставленням у суспільстві до людей з особливими потребами з одного боку, та низьким рівнем профпідготовки самих людей з особливими потребами, з іншого.

Особливої уваги саме соціально-педагогічної науки і практики потребує ще одна причина – небажання самої людини з особливими потребами працювати. Це обумовлюється рядом чинників, які заслуговують на особливу увагу. У нашому суспільстві історично склалося достатньо відсторонене ставлення до людей з особливими потребами. За радянських часів заклади виховання та навчання таких людей створювалися подалі від осередків соціального життя. І зараз простежується тенденція – заклади знаходяться на околиці великих міст, у селах. А ті, що знаходяться в місті – часто залишаються у так званій «мертвій зоні» – вони не мають помітних вивісок, а оточуючі жителі намагаються обійти заклад стороною. На політичному рівні ситуація поступово змінюється, з'являється більше інформації щодо людей з особливими потребами, їх інтересів, проблем тощо. ЗМІ привертає увагу до питань адаптації, інтеграції та реабілітації інвалідів, втім, ставлення до людей з особливими потребами у суспільстві суттєво не змінюється.

Звичайно, це викликає негативні почуття, образу у людей з особливими потребами, у їх сімей. Байдужість суспільства породжує проблему «соціального утримання», коли інваліди та їх сім'ї стають лише споживачами послуг, незацікавленими у розвитку власних здібностей, неспроможними зайняти активну життєву позицію. У той же час, у соціально-педагогічній науці і практиці активно розвивається такий напрямок як трудова реабілітація людей з особливими потребами. А підґрунтям для трудової реабілітації має стати саме трудове виховання, яке занадто слабо представлене у сучасних закладах спеціальної освіти. Людину необхідно навчити любити труд, отримувати задоволення від процесу та результатів праці, тобто, показати можливості самореалізації у праці для будь-якої людини. Особливо це стосується молоді з особливими потребами, яка, закінчуючи навчальні заклади, залишається на узбіччі життя, не вміє і не бажає працювати, виживає на мізерні соціальні виплати і при цьому не розуміє, що багато чого людина може

зробити сама. І саме соціально-педагогічні ідеї А. С. Макаренка, можуть допомогти в цьому.

Враховуючи, що значна частина дітей та молоді з особливими потребами виховується у закладах інтернатного типу, макаренківська школа виховання у колективі і через колектив, цілком прийнятна у даній ситуації. Цілеспрямована організація трудового виховання молоді з особливими потребами забезпечить для неї можливість самореалізації через працю, дасть незалежність й оздоровить суспільство в цілому.

Таким чином, у питаннях трудового виховання молоді з особливими потребами звернення до педагогічної спадщини А. С. Макаренка є природним і необхідним. Макаренківські ідеї органічно вписуються у процес виховання молоді з особливими потребами, доповнюють та збагачують його. Важливість організації та удосконалення процесу трудового виховання молоді обумовлюється необхідністю надати всім людям з особливими потребами можливості для самореалізації через працю. Провідною ідеєю А. С. Макаренка є прагнення навчити людину бути щасливою, а без трудового виховання, і, як наслідок, любові до праці, певних навичок і вмінь, це неможливо.

На нашу думку, для подальших досліджень у цьому напрямку перспективним є вивчення впливу педагогічної спадщини А. С. Макаренка на процес соціалізації молоді з особливими потребами в конкретних умовах: у закладах інтернатного типу, у спеціалізованих навчальних закладах професійної освіти тощо.

Список використаної літератури

- 1. Гриньова М.** Спадщина Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності / Гриньова Марина // Шлях освіти. – 2009. – №3. – С. 47 – 48.
- 2. Музика О. Л.** Педагогічна спадщина А. С. Макаренка і сучасні підходи до розвитку здібностей / О. Л. Музика // Педагогіка і психологія. – 2008. – №3-4. – С. 15 – 26.
- 3. Заславська О. В.** «Оптимістична педагогіка» Макаренка / О. В. Заславська // Педагогічна майстерня. – 2011. – №1. – С. 25 – 26.
- 4. Катагорова О. А.** Професійна культура педагога в спадщині А. С. Макаренка / О. А. Катагорова // Педагогічна майстерня. – 2011. – №1. – С. 27 – 30.
- 5. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения : в 8 т. / А. С. Макаренко / [сост. Гордин Л. Ю., Фролов А. А.]. – М. : Педагогика. – Т. 1. – 1983. – 368 с.
- 6. Макаренко А. С.** Вибрані педагогічні твори : [статті, лекції, виступи] / за ред. Мединського Є. Н., Свядковського І. Ф. – К. : Радянська школа, 1947. – 282 с.
- 7. Архипова С. П.** Методи та технології роботи соціального педагога: [навч. посібник] / С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 496 с.
- 8. Гречишкіна А. П.** Профорієнтація підлітків с отклонениями в состоянии здоровья как метод профилактики заболеваний и реабилитации / А. П. Гречишкіна, Л. В. Георгинова, Ю. А. Хоменко // Безпека. Здоров'я. Реабілітація : матеріали III

Міжнарод. наук.-метод. конф. – Вип. III. – Луганськ : Знання, 2005. – 272 с. **9. Діти з особливими потребами: від обмежень до можливостей :** матеріали Міжнар. конф. / (Дніпропетровськ, 4-6 груд. 2006 р.). – Дніпропетровськ , 2006. – 89 с.

Соловійова Т. Г. Значення соціально-педагогічних ідей А. С. Макаренка у теорії та практиці трудового виховання молоді з особливими потребами

У статті зроблено спробу проаналізувати значення соціально-педагогічних ідей А. С. Макаренка у теорії та практиці трудового виховання молоді з особливими потребами. Обґрунтовано цінність його спадщини для практичної організації, удосконалення процесу трудового виховання молоді з особливими потребами. Доведена важливість спеціальної організації трудового виховання для будь-якої категорії людей з інвалідністю. Розглянуто об'єктивні і суб'єктивні причини позбавлення людей з особливими потребами можливості самореалізації через працю. Висвітлено шляхи підвищення можливостей самореалізації для молоді з особливими потребами.

Ключові слова: педагогічна спадщина А. С. Макаренка, трудове виховання, молодь з особливими потребами, самореалізація

Соловьева Т. Г. Значение социально-педагогических идей А. С. Макаренко в теории и практике трудового воспитания молодежи с особыми потребностями

В статье произведена попытка проанализировать значение социально-педагогических идей А. С. Макаренко в теории и практике трудового воспитания молодежи с особыми потребностями. Обоснована ценность его наследия для практической организации, усовершенствования процесса трудового воспитания молодежи с особыми потребностями. Доказана важность специальной организации трудового воспитания для любой категории инвалидов. Рассмотрены объективные и субъективные причины лишения людей с особыми потребностями возможности самореализации посредством труда. Освещены пути повышения возможностей самореализации для молодежи с особыми потребностями.

Ключевые слова: педагогическое наследие А. С. Макаренко, трудовое воспитание, молодежь с особыми потребностями, самореализация.

Solovyova T. G. Anton Makarenko's Socio-pedagogical Ideas and Its Value in the Theory and Practice of Labor Education of Young People with Special Needs

The article attempts to analyze the importance of social and educational ideas of A. S. Makarenko in the theory and practice of labor education of young people with special needs. The value of his heritage for practical

organization has been proved in the article as well as improvement of labor educational process of people with special needs. The importance of special organization of labor education process has been proved for every category of disability. There are some objectives and subjective issues on deprivation of opportunity for self-development through employment process has been taken into consideration. Ways to solve those issues have been analyzed in the article as well as highlighted ways of improving the ability for self-realization. Further learning and using of A.S. Makarenko's pedagogical heritage in the theory and practice of socialization of young people with special needs has been proposed.

Key words: A. S. Makarenko's pedagogical heritage, labor education, young people with special needs/disabilities, self-realization/self-development

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Приходько М. І.